

Leszek Paweł Słupecki, Jacek Soszyński
(Instytut Archeologii i Etnologii PAN)
(Uniwersytet Warszawski)

Dwie lokacje miasta Czerska w XIV wieku

Czersk był ważnym ośrodkiem wczesnomiejskim już w czasach przed lokacją. Tamtejszy gród¹ nie istniał przecież w gospodarczej pustce. Jego zapleczem były nie tylko wsie służebne² ale także i podgrodzie³. Brak argumentów pozwalających stwierdzić, czy było ono w jakiś sposób umocnione. Nie można natomiast wykluczyć, że po zniszczeniu pierwszego grodu czerskiego⁴, w czasach gdy na jego miejscu rozpościerał się cmentarz⁵, dawne podgrodzie istniało nadal jako osada, może nawet spełniająca pewne funkcje społeczne dawnego grodu (fiskalne, sądowe).

Około połowy XIII wieku książę Konrad odbudował gród. W owym czasie, jak stwierdziła T. Kiersnowska „aglomeracja, reprezentująca ten ośrodek pod koniec lat czterdziestych XIII w., składała się z zespołu czerskiego, mającego kościół lub dwa na podgrodziu i kościół w grodzie, z leżącej obok Góry, posiadającej kościół parafialny, oraz z leżącego obok Radwankowa, składającego się z osady parafialnej i prawdopodobnie gródka książęcego, usytuowanego naprzeciw Czerska, po drugiej stronie Wisły. Już samo występowanie co najmniej czterech kościołów w trzech blisko siebie leżących skupiskach osadniczych, z których każde stanowiło osobną parafię, wskazuje na wyjątkowo duży potencjał ludnościowy i rangę tej

---

¹ Patrz wyżej, L. P. Słupecki, *Dzieje Czerska w XI-XIV wieku*, patrz wyżej, s. 9 - 34.

² Czersk był zapewne administracyjnym ośrodkiem okręgu grodowego. W miejscach takich skupiał się zarząd ludności służebnej pracującej na rzecz całości państwa i tego właśnie, konkretnego grodu. Śladem organizacji służebnej są w okolicach Czerska dwie lub trzy wsie. Bardzo blisko niego położone były Psary, poświadczone w XV wieku jako Pisary, w odległości 10 kilometrów istnieje do dziś wieś Konary, a 18 kilometrów na południe od Czerska leżą Winiary, które jednak mogły przynależeć już do grodu w Warce, por. L. Słupecki, *Dzieje...*, s. 13.

³ T. Kiersnowska, *Czersk w XIII i XIV wieku. Ośrodek władzy książęcej na Południowym Mazowszu*, Warszawa 1986, s. 128 - 135.

⁴ L. P. Słupecki, *Dzieje...*, s. 15 - 16.

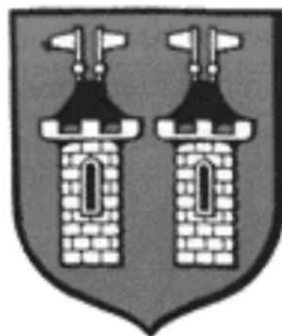
⁵ J. Bronicka-Rauhut, *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Czersku*, Warszawa 1998.

aglomeracji”. Był on wówczas wciąż jeszcze ważnym węzłem drogowym⁶. W Czersku istniał więc oczywiście targ, być może położony na miejscu obecnego rynku⁷. W połowie XIV wieku istniała w Czersku komora celna, o której wiemy z wyroku opłat pobieranych w komorach mazowieckich, sporządzonego przez kupców toruńskich⁸.

Ryc. nr 1. Herb księstwa czerskiego

Ryc. nr 2. Współczesny herb Czerska

W czternastym wieku gród czerski przebudowany został (najprawdopodobniej stopniowo) w zamek a na miejscu podgrodzia powstało miasto. Wydaje się jednak, że okres świetności Czerska kończył się właśnie wtedy, gdy Janusz I, a wcześniej któryś z jego poprzedników, Trojden lub Siemowit III, zdecydowali się przebudować dawną „aglomerację”, egzystującą dotąd według archaicznego zwyczaju „miasta” wczesnośredniowiecznego w miasto lokacyjne. Przyczyny lokacji szukać należy przede wszystkim w konieczności wynikającej z ducha owych czasów, wiek XIV był przecież na Mazowszu stuleciem licznych lokacji miast, ale w przypadku Czerska wiązać się z tym też musiała chęć ożywienia upadającego ośrodka. Mówi o tym wprost akt lokacji Czerska wydany przez księcia Janusza I w 1386 roku.

Miasto lokacyjne, jak się wydaje, zajmowało obszar zbliżony do zasięgu osadnictwa w Czersku pod koniec XIX wieku a jego pierwotne rozplanowanie jest jeszcze częściowo czytelne w układzie dzisiejszych ulic⁹.

Lokacja z 1386 roku nie była jednak pierwszą w dziejach miasta. W dokumencie Siemowita III z 1350 roku Czersk określony jest mianem *civitas*¹⁰, co ozna-

⁶ T. Kiersnowska, *Czersk...*, s. 153 - 156.

⁷ Tak S. Suchodolski, *Czersk wczesnośredniowieczny w świetle badań 1961 r.*, [w] 1962. *Rok ziemi mazowieckiej*, Warszawa 1962, s. 144; podobnie T. Kiersnowska, *Czersk w średniowieczu*, [w] *Studia i materiały do dziejów Piaseczna i powiatu piaseczyńskiego*, red. J. Antoniewicz, Warszawa 1973, s. 210.

⁸ J. Senkowski, *Skarbowość Mazowsza od końca XIV wieku do 1526 roku*, Warszawa 1965, s. 68 i 62 przyp.13; tam źródła i literatura.

⁹ T. Kiersnowska, *Czersk w średniowieczu...*, s. 216 i 209 (plan z przypuszczalnym zasięgiem miasta lokacyjnego).

¹⁰ KDWlkp., t. 3, 1879, nr 1301, s. 9.

cza, że był już wówczas za takie uważany i najprawdopodobniej miał już prawa miejskie. Okoliczne wsie (w 1363 roku Cieciszewo, a w 1368 roku Chebdzino i Brzeźnice) lokowane były bowiem na prawie niemieckim, takim, jakim cieszył się Czersk¹¹. Oznacza to, że przed 1350 rokiem, może nawet w tym samym mniej więcej czasie gdy nastąpiła lokacja Warki (1321 rok), miała miejsce pierwsza lokacja Czerska¹². Miasto najprawdopodobniej zajęło teren dawnego podgrodzia, choć raczej bez pozostającego do dziś w ręku Kościoła wzgórza północnego („Poświętne”), a może i bez środkowego, gdzie dziś stoi kościół parafialny¹³. Nie była to jednak lokacja udana, co wynika wprost z aktu ponownej lokacji.

Ryc. nr 3.
Baszta bramna zamku czerskiego

Źródło: www.zamkipolskie.com/czersk

Dokonano jej w czwartek, w dniu św. Łukasza Ewangelisty, (czyli 18 października) 1386 roku, gdy książę Janusz Starszy, podkreślający w swym dokumencie wielokrotne zniszczenia i ubóstwo swojego miasta Czerska, pragnąc „by to łatwiej mogło się podnieść i dzięki łasce Boskiej być zamieszkałym” nadał mu prawo chełmińskie. Oznacza to, że był to akt ponownej lokacji miasta¹⁴. W dokumencie brak bezpośredniej wzmianki o poprzedniej lecz Czersk określany jest w nim jako miasto zniszczone i zubożałe, lecz przecież istniejące a adresatami dokumentu są mieszczanie egzystującego już ośrodka. Książę Janusz nigdzie też w swoim dokumencie nie wspomina osoby zasadzcy. Tymczasem z czasów Janusza I znamy dwóch wójtów czerskich, Jakuba Prusina i jego

¹¹ W 1363 roku książę nadaje dla Cieciszewa prawo niemieckie, mówiąc: *tenore presencium concedimus iure Thewtonico, quo civitas nostra Cyrsko fruitur locandam...* - DKiM, 1888, nr 40, s. 330. W 1368 roku przeniósł Chabdzino i Brzeźnice *de Jure polonico in Jus theutoniuum quo Czirsko nostra civitas fruitur transmutamus* - KDKMaz., 1863, nr 85, s. 78 -80. Zauważyła to T. Kiersnowska, *Czersk...*, s. 28.

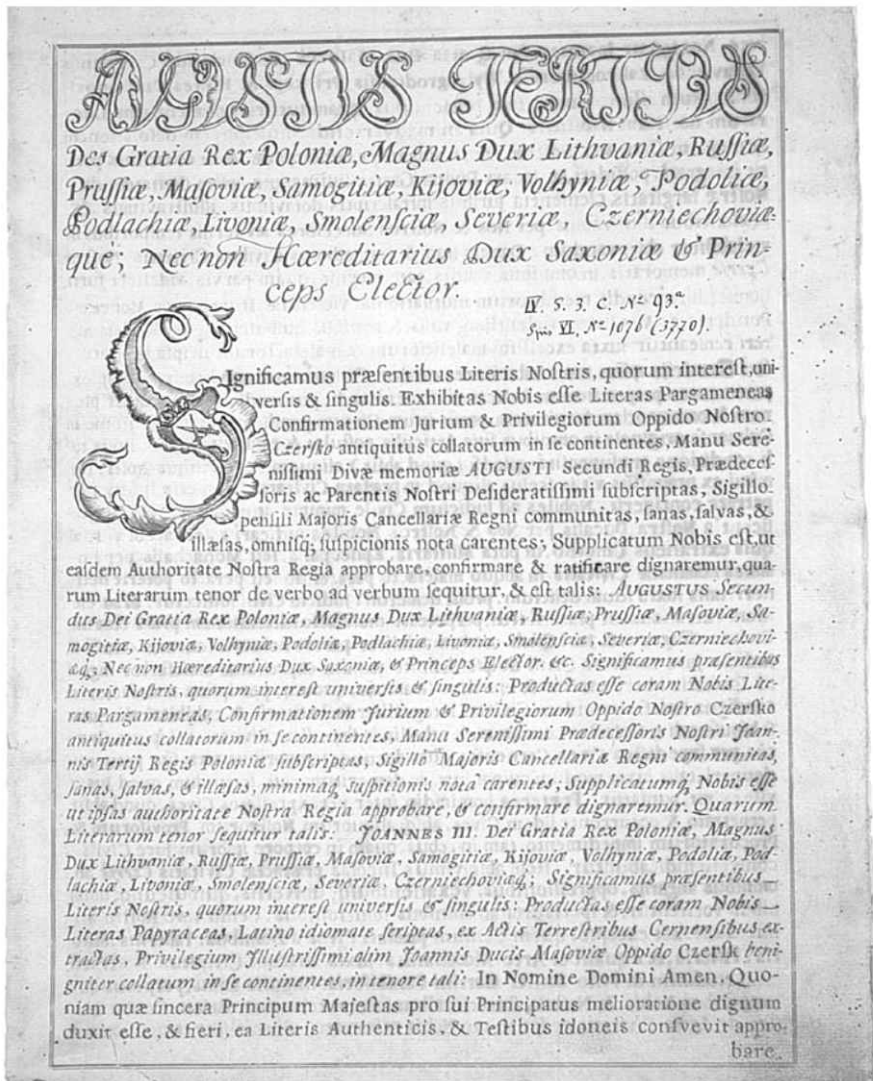
¹² S. Pazyra, *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959, s. 106 - 107; S. Gawlas, *Osadnictwo ziemi czerskiej w średniowieczu. XII-XV w.*, [w] *Dzieje Warki 1321-1971. Studia i Materiały*, praca zbiorowa, red. B. Dymek i inni, Warszawa 1975, s. 34; T. Kiersnowska, *Czersk...*, s. 129.

¹³ T. Kiersnowska, *Czersk w średniowieczu...*, s. 210. Przypuszczenie o zasięgu terytorialnym miasta wynika z interpretacji danych archeologicznych i topograficznych. Dokument z 1350 roku (KDWłkp., nr 1301, t.3, s.9) mówiący o czerskiej civitas nie zawiera, wbrew sugestii T.Kiersnowskiej (*Czersk...*, s.129), żadnej wzmianki wskazującej, iż powstała ona na podgrodziu; zawarte w dokumencie słowa *sub castro* odnoszą się raczej do topograficznego usytuowania „Kościeliska” wobec grodu i z miastem nie mają nic wspólnego.

¹⁴ Tekst dokumentu patrz niżej. Por. F. Kozłowski, *Czersk historycznie i statystycznie opisany*, [w] F. Kozłowski, *Dzieje Mazowsza za panowania książąt*, Warszawa 1858, s. 538; *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1, Warszawa 1880, s. 883; M. Baliński, T. Lipiński, t. 1, 1885, s. 432; S. Pazyra, *Geneza...*, s. 106-107; S. Suchodolski, *Czersk...*, s. 146; S. Gawlas, *Osadnictwo...*, s. 34; H. Samsonowicz, *Gospodarka i społeczeństwo [Mazowsza] (XIII- początek XVI w.)*, [w] *Dzieje Mazowsza*, s. 270, 290.

syna Jana, który był kanonikiem warszawskim i księżącym medykem¹⁵. Może więc początki rodu wójtów czerskich sięgały czasów pierwszej lokacji?

Ryc. nr 4. Dokument Augusta III z 5 VII 1759 r.

Źródło: <http://www.polska.pl/miasta/czersk/dokumenty>
 (Archiwum Główne Akt Dawnych, Zbiór dokumentów papierowych, sygn. 1891).

¹⁵ T. Kiersnowska, *Czersk...*, s. 159.

Tekst dokumentu wydaje się poza tym dość typowy dla dokonywanych wówczas mazowieckich lokacji na prawie chełmińskim¹⁶. Częstkowej analizy niektórych jego fragmentów dokonał już zresztą J. Senkowski¹⁷.

Przywilej księcia Janusza Starszego dla mieszczan czberskich z 1386 roku pozostawał jak dotąd niepublikowany¹⁸. Jego oryginał się nie zachował. W początkach XIX wieku w kancelarii burmistrza czberskiego znajdowały się potwierdzenia przywilejów czberskich nadane przez Jana III Sobieskiego, Augusta II, Augusta III i Stanisława Augusta Poniatowskiego¹⁹. Na ich podstawie K. Kozłowski opublikował polski przekład nadania Janusza Starszego z 1386 roku²⁰. Późniejsze losy tych dokumentów nie są znane. W Archiwum Głównym Akt Dawnych zachowały się jednak dwa wcześniejsze, piętnastowieczne odpisy tego przywileju. Znajdują się one w zespole Metryki Koronnej, w księgach 9 (k. 194v-195v) i 18 (k. 86v-86v; 9 stycznia 1496). Na podstawie tych oblat Jacek Soszyński przygotował jego poniższe wydanie.

---

¹⁶ Por. np. dokument lokacji Gostynina w 1382 roku i jego analizę pióra K. Pacuskiego (*Ziemia gostynińska od XII w. do 1462 r. na tle dziejów Mazowsza płockiego i rawskiego*, [w] *Dzieje Gostynina i ziemi gostynińskiej*, red. M. Chudzyński, Warszawa 1990, s. 139 - 146).

¹⁷ J. Senkowski, *Skarbowość...*, s.14, 156.

¹⁸ Dwa odpisy dokumentu zachowały się w Metryce Koronnej: AGAD, MK 9, k. 194 - 195 i MK 18, k. 86. Polskie tłumaczenie aktu lokacji dokonane na podstawie siedemnasto- i osiemnastowiecznych odpisów przechowywanych w kancelarii burmistrza Czberska wydał K. Kozłowski (*Czbersk...*, s. 572 - 575).

¹⁹ Tamże, s. 571 -572.

²⁰ Tamże, s. 572 - 575.

Przywilej ks. Janusza Starszego dla mieszczan czerskich z 1386 r.

Wydał Jacek Soszyński

Warszawa, 18 października 1386

Janusz ks. mazowiecki etc. nadaje prawo chełmińskie mieszczanom czerskim.

In nomine domini amen. Quoniam que sincera principum maiestas pro sui principatus melioracione dignum duxit esse et fieri ea literis autentices et testibus idoneis confirmat approbare nos igitur Johannes^a dei gratia dux Mazovie et dominus Czarnensis Varschoviensis Zakroczyński Wiischgradensis princeps et heres Czechonowyensis notum facimus perpetualiter esse volumus tam presentibus quam futuris presencium litararum noticiam habituris quod inde animaduertens multiplicem desolucionem ac inopiam ciuitatis nostre Czarsk wlgariter nuncupate et vt eo facilius poterit integrari possideri et locari diuina gracia suffraganter ipsam ciuitatem de nostre largitatis clemencia iuribus infrascriptis dotauimus illustrauimus et presentibus illustramus per nos et nostros successores perhennibus temporibus inuiolabiliter obseruandis damus itaque et concedimus ciuibus ciuitatis nostre Czarsk memorate in omnibus causis tam magnis quam parwis uidelicet furci homicidii incendii membrorum mutilacionis violencie stupri falsi metrite ponderis ac mensure in ceteris omnibus vicijs et reatibus quibuscunque nominibus mereri censeantur iuxta excessum malefactorum atque maleficiorum in ipsa ciuitate seu granicijs suis inter habitatores eiusdem ciuitatis necnon homines ad ipsam pertinentes iudicandi dominandi puniendi condemnandi plenam et omnimodam facultatem prout ipsorum ciuium predictorum ius theutonicum Culmense originaliter in omnibus suis articulis postulat et requirit nichilominus tamen tali condicione pre-supposita quod si quid absit aliquem ex nobilibus nostre domini ex premissis vicijs scelus aliquid in prefata ciuitate seu metis ipsius perpetrare contigerit hii nobiles ad iudicium ciuile iudicandi minime atrahentur quos magnificencia nostra ducalis pro nos et nostros nobiles iudicari reseruauit. Si vero aliquis extraneus kmetho ueputa millitalis episcopalis seu monachalis per homines nominate ciuitatis in aliquo maleficio peragendo seu per actis poterit detineri illis iuxta suis delictum prout demeruit iudicio ciuili iudicetur. Si autem idem extraneus ut prescribitur perpetrate maleficis detencionem predictorum ciuium afugerit et iuri ciuili parare contumaciter noluerit ex tunc causam et iudicio iure consimili ciuili de ipso diffinito tamdiu ex prefatis malefactor ingressu ciuitatis libero carebit et eiusdem granicijs quousque per ipsum malefactorem condigna satisfactio eidem ciuitati integraliter facta fuerit et exhibita. Alioquin si huiusmodi malefactor contumax et rebellis in sepe dicta ciuitate uel ipsius granicijs per sepe dictos ciues Cziirnenses quandocumque temporibus vite sue potuerit detineri talis iuxta modum sue culpe ac de meritum eius

^a Janusz I (ur. ok. 1340, zm. 1429), od 1374 ks. wyszogrodzki, ciechanowski, zakorczyński, liwski, wiński i warszawski, od 1379 – czerski.

secundum quod ius ciuile exigit puniatur. Preterea homicidio inter expreffatos ciues quod absit perpetrato et occuren— idem ciues absque aliquorum nostrorum prouisorum ac procuratorum impedimento tam in rebus quam in corpore ipsorum inter ciuili consueto iudicabuntur. Item absoluimus incolas ciuitatis prefate Czysrk ab omnibus angariis oppresionibus exactionibusque vniuersis quibuscumque nominibus nuncupetur et specialiter ab omnibus solucionibus censu vero nostro annuo duntaxat excepto quem censum prefati ciues a domibus tabernis salaria pistoria et a qualibet arte mechanica iuxta aliarum ciuitatum nostrarum consuetudinem in festo sancti Martini confessoris^b singulis annis perpetuis que temporibus nobis et nostris successoribus soluere tenebuntur. Eciam censu nostro de agros ciuitatis cedente pro nobis reseruato specialiter tamen eximimus et liberauimus supra nominatos ciues Czernenses ab omnibus exactionibus generalibus et specialibus schosch vulgariter nuncupatis quamuis et quare super ciuitates nostras alias huiuscemodi exactiones imponemus tales ipsi ciues nobis et nostris successoribus numquam dare et persoluere sunt astricti eo presertim excluso quod cum solemnitate nuptiarum nostrarum aut filiorum filiarum ve nostrarum diuina gratia fauente celebraremus et quod absit nos vel quempiam nostris ex filiis captiuitatem incurrere seu terram nostram redimere vel aliam emere contigerit tunc prefati ciues nullam aliam solucionem illauires dabunt nisi a merca vsuali omnium facultatum et bonorum suorum tantum per medium grossum iuxta ciuitatum nostrarum aliarum consuetudinem nobis et nostris successoribus dare persoluere et omnino pagare debebunt. Ceterum absoluimus memoratos ciues nostros Czernenses ab omnibus vniuersaliter vecturis quod wlgariter przewoth — item quod per amplius equos quos nobis dare nostrum ad mandatum solebat nobis et nostris successoribus perhenniter dare omnino minime tenebuntur eo vero duntaxat pro nobis reseruato quod — domino duce omnipotente ad aliquam expeditionem persona propria transsiremus ex tunc prescripti ciues Czernenses tales et similes currus bene appositos et oneratos nobis et nostris successoribus dabunt quales super alias ciuitates nostras protunc generalem duxerimus imponendos. Postremo ex speciali nostre largitatis gratia sepe nominatis ciuibus nostris Czernenses per terram nostri ducatus et domini ambulantes cum eorum — bus propriis et omnia et singula nostra thelonea indulgimus et ad presens graciose indulgemus hoc tamen excluso quod qu—us dum et quando de terra nostri ducatus cum ipsorum prescriptis mercibus extra fines terrarum nostrarum partes ad alienas proficisceretur tunc thelonea nostra secundum consuetudinem ante vigentem nobis et nostris posteris omnimodo dare et persoluere tenebuntur. Ne autem huiusmodi iurium prefate ciuitati Czysrk graciosa condonacio labente cursu temporis per nos et nostros valeat infringi successores presens literas scribi iusimus et eas nostri sigilli maioris munimine roborari. Actum et datum Varschoiue feria quinta die sancti Luce Evangeliste sub anno domini millesimo trecentesimo^c octuagesimo sexto presen-

---

^b 11 listopada.

^c MK 9: quadringentesimo.

tibus his testibus dominis Martino^d pallatino terre nostre Mazovie, Andrea^c Plocensis, Nadborio^f Czyrnensis, Petro^g Czechanoviensis vexilliferis, Bolesta^h capitaneo nostro generali, et aliis quampluribus nostris fidelibus et fidedignis. Per manus domini capellani et vicecancellarii curie nostre.

---

^d Marcin wojewoda mazowiecki.

^e Andrzej chorąży plocki.

^f Nadbór chorąży czerski.

^g Piotr chorąży ciechanowski.

^h Bolesta starosta generał mazowiecki.